

Bogusław Wachowicz

"Polish Revolutionary Populism. A study in agrarian socialist thought from the 1830s.", Peter Brock, Toronto - Buffalo 1977 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 22, 144-146

1980

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

(nie zapominajmy, iż sztuka pisania listów, *modus epistolandi*, stanowiła jeden z przedmiotów retoryki szkolnej; listowniki zaś długo jeszcze będą cieszyły się wzięciem kupujących!), nie przestrzegają rygorów narzucanych przez retoryki. Zachowują zwyczajową nomenklaturę towarzyską, ale są swobodniejsze w bezpośrednim formułowaniu myśli i wyrażaniu uczuć. „Sfera prywatności”, którą nam proponują, jest znacznie rozleglejsza niż np. w korespondencji braci Opalińskich. Zasygnalizowany przez Witusika temat wymaga podjęcia i dokładniejszych badań. Wiemy, np. z *Diariusza* Chrapowickiego, iż kobiety pisywały często. Odszukanie i udostępnienie tej korespondencji ma znaczenie pierwszorzędne dla kultury, pokaże nam jej niekotrnowy, liryczny kształt.

Znajdzie czytelnik w omawianej pracy szkice o wydarzeniach i ludziach znanych z Sienkiewiczowskiej *Trylogii*. Będą one pokazane inaczej, bo też historyk inaczej czyta dokumenty niż artysta. Omówiliśmy niektóre tylko szkice, interesujące przede wszystkim polonistę. Można z autorem spierać się o pewne sprawy, zwłaszcza przy Szymonowicu, i to chyba dobrze, iż budzą one zastrzeżenia, bo w humanistyce jednomysłność jest niebezpieczna. Można by też dyskutować o wyborze zagadnień, spierać się o pominięcia, ale nie o to w tym omówieniu chodziło. Dostaliśmy książkę popularnonaukową, a prac takich uniwersyteccy humaniści unikają. Historycy stanowią chlubny wyjątek. Dość przypomnieć działalność Henryka Samsonowicza czy Janusza Tazbira. Popularyzacja jest rzeczą trudną. Nie może upraszczać problemów, musi się starać o klarowny wywód myślowy i odpowiednio jasny kształt słowa. Te umiejętności pokazuje książka Witusika i to jej osiągnięcie niebagatelne!

Stefan Nieznanowski

Peter Brock, *Polish Revolutionary Populism*.

A study in agrarian socialist thought from the 1830s to the 1850s.

University of Toronto Press, Toronto and Buffalo 1977, ss. VIII+125

Badania nad początkami i rozwojem polskiego socjalizmu agrarnego, rozwinięte zwłaszcza w okresie powojennym, przyniosły dotychczas szereg cennych opracowań monograficznych i wydawnictw źródłowych. Próby syntetycznego spojrzenia na to zjawisko przedstawione zostały w pracach L. i A. Ciołkoszów¹ i M. Żychowskiego². Mimo niewątpliwych osiągnięć historiografii polskiej w tym zakresie, polski socjalizm agrarny, tak silnie związany z zachodnioeuropejską myślą socjalistyczno-utopijną, pozostał w znacznej mierze nieznany poza granicami kraju.

Niestrudzonym badaczem tej ideologii, a także innych kierunków³ postępowej myśli społeczno-politycznej XIX wieku, zwłaszcza okresu Wielkiej Emigracji, jest historyk angielski, od lat wykładający w Kanadzie — Peter Brock. Jego dotychczasowe prace, oparte na szczegółowych badaniach źródłowych, wniosły znaczny wkład w poszerzenie naszej wiedzy o skrajnej lewicy polskiej czynnej w kraju i na emigracji w okresie międzypowstaniowym³.

¹ L. i A. Ciołkoszowie, *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*, t. I, Londyn 1966.

² M. Żychowski, *Polska myśl socjalistyczna XIX i XX wieku*, Warszawa 1976.

³ Z poprzednich prac autora można wymienić: *Z dziejów Wielkiej Emigracji w Anglii*, Warszawa 1958; *Geneza Ludu Polskiego w Anglii*, Londyn 1962; *Nationalism and Populism in Partitioned Poland*, London 1973.

Praca — *Polish Revolutionary Populism* — jest próbą popularyzacji wyników ponad dwudziestoletnich badań autora. Przeznaczona dla szerszego kręgu czytelników, podejmuje zadanie całościowej prezentacji ruchu. W jej skład weszły cztery szkice opublikowane poprzednio w specjalistycznych czasopismach naukowych⁴. Przedstawiając je ponownie autor uwzględnił ustalenia najnowszych badań, przeprowadził zmiany konstrukcyjne zgodnie z koncepcją przygotowanej publikacji, którą obok wstępu i zakończenia wypełniają trzy rozdziały: *Narodziny narodnictwa rewolucyjnego*, *Narodnicy polscy na wygnaniu* i *Narodnicy polscy w kraju*. Praca zawiera również przypisy, selektywną bibliografię i indeks osób.

Punktem wyjścia dla rozważań autora jest stwierdzenie, że polski socjalizm agrarny, który powstał na początku lat trzydziestych wśród spiskowców polskich w kraju, stanowił „pierwszą — polską — fazę w historii narodnictwa wschodnio-europejskiego” (s. VII). Narodnictwo rosyjskie było więc zjawiskiem wtórnym, przy czym — jak pisze Brock — „to, że istniał polski wpływ na Hercena, założyciela narodnictwa rosyjskiego, wydaje się całkowicie pewne” (s. 4). Powyższe tezy, przedstawione w przedmowie i wstępie, uzasadniają według autora tytuł pracy — *Polskie narodnictwo rewolucyjne* — i zastosowany dla określenia polskich twórców i zwolenników socjalizmu agrarnego, zangielszczony termin rosyjski — *narodniks*.

Wysuwając tę oryginalną i raczej dyskusyjną koncepcję, która, jak się wydaje, nawiązuje do przedstawionego już wcześniej stanowiska uznającego w poglądach i działalności Z. Świętosławskiego prekursora narodnictwa⁵, Brock ograniczył się do lakonicznej, pozbawionej szerszej dokumentacji porównawczej, a przez to niezbyt przekonywującej argumentacji. W ten sposób możliwość prezentacji polskiego socjalizmu agrarnego przez pryzmat wschodnioeuropejskiej postępowej myśli społeczno-politycznej, ograniczona tu została do sposobu popularyzacji nieznanego polskiego socjalizmu agrarnego poprzez bardziej znane, lecz o kilka dziesięcioleci późniejsze, narodnictwo rosyjskie.

Przedstawiając proces narodzin narodnictwa rewolucyjnego, wskazuje Bróck na silne związki radykałów polskich z europejską postępową myślą społeczno-polityczną. Podkreśla wpływy francuskiego socjalizmu utopijnego, lewicy karbonarskiej i teorii Lelewela na kształtowanie się poglądów twórców tej ideologii. Działalność Stanisława Worcella, Tadeusza Krępowieckiego, Seweryna Dziewickiego i Rocha Rupniewskiego wśród żołnierzy-emigrantów w Portsmouth, określa mianem „wędrownki w lud” (movement to the people), a jej wynik — stworzenie nowego programu i w konsekwencji przekształcenie się w dniu 30 października 1835 r. dotychczasowej Sekcji Grudziąż Towarzystwa Demokratycznego Polskiego w Gromadę Grudziąż Ludu Polskiego — uznaje za początek europejskiego narodnictwa rewolucyjnego (s. 24).

W kolejnej części pracy — *Narodnicy polscy na wygnaniu* — autor prezentuje program Gromad, relacjonuje polemikę z TDP na temat własności oraz przedstawia interesującą analizę poglądów twórców Ludu Polskiego, a także takich postaci jak: wybitnego działacza i teoretyka ruchu fourierystowskiego — Jana Czyńskiego, wydawcy „Polski Chrystusowej”; bliskiego współpracownika Cabeta — Ludwika Królikowskiego oraz Adama Mickiewicza i Jana Kantego Podoleckiego. Naszkicowa-

⁴ W pracy przedrukowane zostały następujące artykuły: *The contribution of Leon Rzewuski to the socialist movement in 1848*, „Annali of the Instituto Giangiacomo Feltrinelli”, 1960, z. 3; *The Polish „Movement to the People”: an early chapter in the history of East European Populism*, „Slavonic and East European Review”, T. 94, 1961; *Socialism and nationalism in Poland, 1840—1846*, „Canadian Slavonic Papers”, 1960, z. 4; *The socialist of the Polish „Great Emigration”*, [w:] *Essays in Labour History*, London 1960.

⁵ P. Brock, *Z dziejów Wielkiej Emigracji w Anglii*, Warszawa 1958, s. 94.

na panorama polskiego narodnictwa rewolucyjnego nie jest oczywiście pełna, wydaje się jednak reprezentatywna dla tej złożonej zbiorowości polskiej na obczyźnie.

Ostatni, a zarazem najbardziej obszerny, rozdział publikacji poświęcony został „narodnikom polskim w kraju” (ss. 44—86). Po krótkiej charakterystyce stosunków gospodarczych, społecznych i politycznych w poszczególnych zaborach po upadku powstania listopadowego, zamieszczono tu szkice do portretów: Piotra Sciegiennego, Walentego Stefańskiego, Edwarda Dembowskiego i Leona Rzewuskiego. Poprzez udokumentowaną prezentację ich teorii i działalności ukazał autor znacznie szerszy krąg polskich socjalistów agrarnych: teoretyków i ludzi czynu, zwolenników drogi rewolucyjnej i „reformistów”. Wskazał na różnice między „narodnikami na obczyźnie” a „narodnikami w kraju”. Podkreślił, że ci ostatni — dla pozyskania najszerszych rzesz społecznych do walki o niepodległość — gotowi byli, na pewien czas, zawiesić starania o realizację własnych ideałów.

Najwięcej miejsca, w tej części książki, przeznaczył Brock Leonowi Rzewuskiemu (ss. 65—86). To szczególnie wyróżnienie kontrowersyjnego arystokraty, który publicznie określił się socjalistą, ale którego socjalizm trudno byłoby uznać za rewolucyjny, wydaje się z jednej strony niekonsekwencją wobec określonej w tytule tematyki pracy, z drugiej zaś — zakłóca proporcje znaczenia i działalności tej postaci na tle innych socjalistów agrarnych.

W rozdziale tym udało się jednak autorowi wykazać, że polski socjalizm agrarny lat czterdziestych na terenie kraju — choć nie stworzył jednej podstawowej doktryny i nie zdobył szerokich rzesz zwolenników — przekroczył ramy izolowanych poglądów jednostek.

W podsumowaniu Brock podkreśla raz jeszcze, że polscy socjaliści agrarni czerpiąc tak wiele z zachodnioeuropejskiej myśli socjalistycznej, wnieśli również swój oryginalny wkład w rozwój tej ideologii. Byli pierwszymi, którzy podjęli próbę adaptacji i rozszerzania teorii wyrosłych na gruncie społeczeństwa kapitalistycznego do warunków wschodnioeuropejskich. Ich socjalizm — zdeterminowany walką o odzyskanie niepodległości i odmienną strukturą społeczno-gospodarczą — zamiast proletariackiego, był chłopskim — agrarnym. Miał uchronić kraj od zła kapitalizmu, przez ominięcie tego etapu w rozwoju Polski niepodległej. Narodowa niepodległość, rewolucja społeczna i wspólnota wiejska były jego podstawowymi założeniami.

Reasumując należy stwierdzić, że omawiana praca jest udaną, choć w koncepcji narodnickiej dyskusyjną, próbą prezentacji polskiego socjalizmu agrarnego. W przedrukowanych artykułach udało się autorowi przedstawić w miarę rozległą panoramę skrajnej lewicy polskiej czynnej w kraju i na emigracji w okresie międzypowstaniowym. Udostępnione większej liczbie czytelników szkice Brocka, nie stanowią zamkniętej całości, rozszerzają związki genetyczne polskich teorii społeczno-politycznych z zachodnioeuropejską myślą socjalistyczną, dokumentują zarazem twórczy udział Polaków w jej rozwoju.

Bogusław Wachowicz